

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

OĞUZ Qrupu TÜRK DİLLƏRİNDƏ FONETİK UYĞUNLUQ VƏ NORMA

İxtisas: 5710.01 – Türk dilləri

Elm sahəsi: filologiya – dilçilik

İddiaçı: **Təvəkgül Ənvər qızı Cavadova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Mübariz İmran oğlu Yusifov

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Rüfət Əsrəf oğlu Rüstəmov

filologiya elmləri doktoru, professor
Yadigar Vəli oğlu Əliyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ruslan Məmməd oğlu Abdullayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

akademik

Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

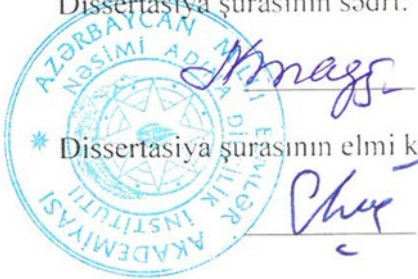
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent

Zemfira Musa qızı Əliyeva

GİRİŞ

Mövzunu aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tarixi-müqayisəli tədqiqat üsulunun dilçilik elminə tətbiqi dünya dillərinin tipologiyasının öyrənilməsinin təməlini yaratmışdır. Tarixi-müqayisəli üsulun tətbiqi dilçilik elmində elə bir yenilik olmuşdur ki, bu üsul qohum dillərin tipoloji yaxınlığının öyrənilməsi ilə məhdudlaşmamışdır. Bu üsulun tətbiqi ilə eyni zamanda qohum olmayan dillərin arasında genetik əlaqələrdə müəyyən edilmişdir. Tarixi-müqayisəli üsulun dil tipologiyasına tətbiqi nəticəsində qohum olmayan dillərin arasında müştərək kök elementlərinin mövcudluğu aşkar edilmişdir. Tədqiqatlar dərinləşdikcə məlum olmuşdur ki, qohum olmayan dillər dünyanın hər hansı məntəqəsində məskunluğundan asılı olmayaraq onların arasında kök sözlər səviyyəsindəki elementlərin müştərəkliyi istisna olunmur. Məsələn, çin dilindəki *lu/lü* kökü böyüklük anlayışı üzrə əfsanəvi əjdaha məzmunu bildirir. Türk dillərində isə qədimlik, böyüklük anlayışı *ulu* sözü ilə ifadə olunur. Yaxud rus dilindəki *zapъ* sözü *зопеть, паззар, цзопеть цзоряцуй* kimi çoxlu derivatların yaranmasının bünövrəsini təşkil edir. Azərbaycan dilində isə yanmaq anlayışını özündə saxlayan sönməmiş od mənasındakı *qor* sözü vardır. Əlbəttə ki, bu sözləri bir dildən digərinə keçid elementləri hesab etmək mümkün deyildir. Bunlar dillərin birhecalılıq mərhələsində oxşar təfəkkür tipologiyasının təməlində yaranmış vahidlərdən ibarətdir. Dillərin tipoloji quruluşunda fərqlərin baş verdiyi dövrdən isə bu oxşarlıqlar diferensiallaşmalarının arasında bir növ görünməz olmuşdur. Dil elementlərinin ilkin izləri tamamilə itib sıradan çıxmadığı üçün onları etimoloji yolla bərpa etmək mümkün olur. Qohum dillərdə isə tipoloji quruluş ümumi olduğundan onların kökləri arasındakı fərqlər demək olar ki, daha çox fonetik tərkib səviyyəsində baş vermişdir. Lakin qohum dillərin arasında diferensiallaşma ilə əlaqədar yaranan fərqlər qrammatik quruluşun tərkibində daha çox müşahidə edilir. Bu da qohum dillərin özünəməxsus dil-nitq problemləri nəticəsində ortaya çıxan fərqlər kimi nəzərə alınır. Qohum dillərin tədqiqi ənənəsi türk dillərinə dair araşdırmaların şəbəkəsinin də genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Son vaxtlara kimi türk dillərinin

fonetikasına, leksikasına, morfologiyasına, sintaksisinə, etimologiyasına, frazeologiyasına, semasiologiyasına, onomastikasına, leksikoqrafiyasına və digər sahələrinə dair çox böyük tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş Sovet İttifaqının tərkibindəki türk xalqları öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra isə hər bir dilin daxili normalarının sabitləşdirilməsi və söz bünövrəsində inkişaf etməsi perspektivləri genişləndikcə onların nitq mədəniyyətinə aid tədqiqatlar sahəsində də bir çox yeniliklər meydana çıxmağa başlamışdır. Bu sahədə, xüsusilə, Azərbaycan dilçiliyinə dair aparılan tədqiqatlar daha çox diqqəti cəlb edir. Türk dillərinin nitq mədəniyyətinə dair müqayisəli tədqiqatların aparılması türkologiyada yeni bir istiqamətdir. Müqayisəli tədqiqatların aparılması o məqsədi güdmür ki, qohum dillər arasında norma uyğunluğu yaradılmasına nail olunsun. Bu ancaq hər bir xalqın müstəqil yanaşdığı dövrdə həqiqətəbənzər bir arzu kimi təəvvür edilə bilər. Ancaq əlbəttə ki, hər bir müstəqil dilin norma sabitliyinə nail olması dövr və zaman üçün həyata keçirilməli olan bir zərurətdir. Müstəqil şəraitdə yaşayan və müstəqil dövlət siyasəti həyata keçirən Azərbaycan, türk və türkmən dilləri üçün nitq mədəniyyəti normalarının təkmilləşdirilməsinə və sabitləşdirilməsinə heç bir maneə yoxdur. Ancaq qaqauz dilində bu sahənin inkişafı üçün hələ çox iş götürülməlidir.

Nitq mədəniyyəti normalarına dair aparılan bu tədqiqat işi məhz Oğuz qrupuna daxil olan dillərdə fonetik normalaşmanın dil-nitq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə, onların oxşar və fərqli cəhətlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Bu da dillərarası fərqlərin meydana çıxma səbəblərinin öyrənilməsi kimi vacib bir məsələnin həll olunması problemini qarşıya qoyur. Aparılan tədqiqat və təhlillər onu göstərir ki, dillərarası norma fərqlərinin yaranmasında nitq aktı xüsusi fəallıq göstərir. *Mövzunun aktuallığı* da məhz hər bir ayrıca dildə nitq aktının dil strukturuna göstərdiyi təsirlərin meydana çıxarılması ilə bağlıdır. Bu dillər üçün nitq aktının təsirləri ümumidir, ancaq dil elementlərinin normalaşma təzahürləri fərqlidir. Nitq mədəniyyəti normalarının sabitliyi isə müqayisə olunan dillər arasında informasiya mübadiləsinin intensivləşdirilməsinə şərait yaradır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Oğuz qrupu türk dilləridir. Tədqiqatın predmeti isə Oğuz qrupu türk dillərində fonetik uyğunluq və normadır. Oğuz qrupu türk dilləri həm genetik və həm də tipoloji quruluşca eyniköklü olsa da onların arasında fonetik normalaşma fərqləri mövcuddur. Bu fərqlər əlbəttə ki, dil strukturuna dair köklü dəyişikliklər deyildir. Bunlar dillərin müəyyən inkişaf mərhələsində nitq aktının təsiri ilə meydana çıxan norma fərqlənmələrindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi dillərarası fonetik uyğunluq problemlərinin təməlində norma yaranmasına təsir göstərən nitq fərqlərinin meydana çıxarılmasından ibarətdir. Məhz hər bir konkret dilin normaları həmin fərqlərin kəmiyyət dərəcəsi üzrə formalaşır. Aparılan təhlil onu göstərir ki, Oğuz qrupu dilləri aqlütinativ quruluşlu olduğu üçün bu dillərin arasındakı oxşarlıq onların sistem birliyindədir. Fərq isə struktur tərkibə aiddir.

Nitq mədəniyyəti normalarının sabitliyinə nail olunması isə struktur tərkibdə baş verə bilən transformasiyaların qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Tədqiqatın məqsədi ilə əlaqədar aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi vacib hesab olunur:

1. Oğuz qrupu türk dillərində fonetik normalaşma prosesi
2. Oğuz qrupu türk dillərində yazı və qrafik normalaşma məsələləri
3. Oğuz qrupuna daxil olan dillərin fonetik normalaşma prosesində nitq aktının fəaliyyəti
4. Söz tərkibində sait səslərin uyğunlaşması və norma
5. Oğuz qrupu türk dillərində saitlərin harmoniyası
6. Oğuz qrupu türk dillərində saitlərin harmoniyasının ritmik pozulması
7. Ritmik ardıcılığın pozulması və həmin pozulmanın nitq aktı ilə intensivləşdirilərək normalaşdırılması
8. Samit səslərin ritmik ardıcılığı və norma
9. Samit ardıcılığında ritmik pozulma və onun normalaşmasında nitq aktının rolu.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda əsas etibarlı ilə müqayisəli

qarşılaşdırma metodundan istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı hər bir dilə məxsus elementlərin təhlilində təsviri metoddan istifadəyə də yer verilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardan ibarətdir:

- 1) Oğuz qrupu türk dilləri mənşə etibarı ilə eyni kökə bağlıdır.
- 2) Oğuz qrupu türk dillərinin hər birinin özünəməxsus fonetik normaları mövcuddur.
- 3) Oğuz qrupu dillərinə məxsus müasir normalar genetik deyildir. Yəni bu normalar dillərin diferensial inkişafı mərhələsində meydana çıxmışdır.
- 4) Oğuz qrupu türk dillərinin bəzilərinin fonetik normalaşmasında danışq dilinin ixtiyari qaydaları üstünlük təşkil etdiyi halda bəzilərinə icbari normalar tətbiq olunmuşdur.
- 5) İcbari normaların tətbiq olunması yazı əhəmələrinin sabitləşməsi ilə bağlıdır.
- 6) Hər bir tədqiq olunan dildə norma sabitliyinin baş verməsi həmin dilin informasiya intensivliyinin təmin olunmasına təsir göstərir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bunlardır:

- 1) dillərarası fərqlənmələr sistem fərqləri deyil, struktur tərkib fərqləridir.
- 2) struktur tərkib fərqləri ixtiyari şəkildə baş verdikdə transformasiyaya çevrilir.
- 3) dil strukturunu transformasiyalardan qorumağın əsas üsulu ona norma tətbiq etmək yoludur.
- 4) dil strukturunda baş verən norma fərqləri nitq aktının təsirindən asılı olur.
- 5) nitq aktı dil strukturunda dəyişmə yaratdığı kimi dəyişmələrin özünü intensivləşdirib normaya çevirir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti türk dillərində norma və normalaşma problemlərinin araşdırılması ilə bağlıdır. Türk dillərinə dair ayrı-ayrı qruplar üzrə müqayisəli tədqiqatların aparılması bu dillərdə zaman-zaman baş verən ayrılıqların öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Türk dillərinin struktur tərkibinə dair aparılan tədqiqatlarda dəyişmələrin

və fərqlənmələrin meydana çıxma səbəbləri barədə maraqlı fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu istiqamətdəki tədqiqatların nəticələri daha çox rekonstruksiya məsələlərinə şamil olunur. Bir dildə izləri itmiş sözlərin və digər struktur elementlərin izlərini digər dillərin materialları üzrə bərpa etmək mümkün olur. Nitq mədəniyyəti normalarının müqayisəli öyrənilməsinin və təhlilinin nəticələri isə başqa istiqamətdə səmərə verir. Belə ki, normalaşma məsələlərinə həsr olunan tədqiqatların nəticələri birbaşa informasiya ilə bağlı problemlərə tətbiq olunur. Nitq mədəniyyəti və norma məsələləri dilin həm də praktik istifadəsi üçün vacibdir. Birincisi, hansı dildə nitq mədəniyyəti normaları təkmildirsə o dildə informasiyalar ətraf ələmə daha intensiv çatdırılır; ikincisi isə qohum dillərin mükəmməl normalara malik olması dillərarası informasiya vericiliyinin və anlaşmanın qarşısında duran maneələrin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Türk xalqlarının sosial, ictimai, iqtisadi, mədəni, məişət yaxınlaşması ilə əlaqədar yaranmış indiki mərhələdə onların nitq mədəniyyəti normalarının təkmil və stabil olması həm nəzəri və həm də praktik cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Kafedranın təşkil etdiyi elmi seminarlarda və digər konfranslarda dissertasiyanın ümumi məzmununa dair əsas tezislər müzakirə olunmuşdur. Eyni zamanda dissertasiya işi ilə əlaqədar müəllifin hazırladığı 8 məqalə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun jurnal və məcmuələrdə çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 5 səhifə, I fəsil 47 səhifə, II fəsil 52 səhifə, III fəsil 33 səhifə, Nəticə 4 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 10 səhifə. Dissertasiya işi ümumilikdə 150 səhifə, 258 720 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Oğuz qrupu türk dillərinin fonetik və qrafik normalaşma problemləri”** adlanır. Bu fəsil beş yarımfəsildən ibarətdir. **“Oğuz qrupu türk dillərinin təsnifi”** adlanan birinci yarımfəsildə türk dillərinin təsnifi çərçivəsində Oğuz qrupu dillərinə dair təsnifat barədə xülasələrdən bəhs olunur və bu bölgülərə müasirlik baxımından münasibət bildirilir. Burada göstərilir ki, türk dillərinin özünün geniş təsnifatı dilçilikdə tarixi-müqayisəli tədqiqatlardan başlanır. Dillərin tarixi-müqayisəli tədqiqi üsulunun tətbiqi dilçilikdə həqiqətən böyük bir kəşf səviyyəsindəki yenilik kimi qiymətləndirilməlidir. Məhz bu tədqiqat üsulunun tətbiqi ilə dünya dillərinin genetik və tipoloji qohumluq əlaqələrinə malik olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Tarixi-müqayisəli metodun kəşfi və tətbiqi demək olar ki, XIX əsrin əvvəllərindən başlanmışdır. Bu sahədə alman alimləri Frans Boppun (1781-1864), Yakov Qrimmin (1785-1863) və Danimarka alimi Rasmus Raskın (1767-1832) və rus alimi Aleksandr Vostakovun (1781-1844) çox böyük tarixi xidmətləri olmuşdur. Bu böyük alimlərin elmi nailiyyətləri daha çox hind-Avropa dillərinin materiallarının təhlili çərçivəsində tətbiq olunurdu. Lakin ilkin mərhələdə, əlbəttə ki, Avropa alimlərindən türk dillərinin müqayisəli tədqiqini gözləmək olmazdı. Ancaq bu metodun tətbiqi sonralar dillərin yaranması və mənşəyi barədə bir çox fərziyyələrin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Söz yox ki, Şərq alimlərinin yazıqları əsərlərdə də ayrı-ayrı dillərə aid nümunələrin müqayisəsi verilir. Bu cəhətdən XI əsrin böyük dilçi alimi *Mahmud Kaşğarının “Divani lüğət-it türk” adlı ensiklopedik əsərinin, XIV əsrin məşhur şəxsiyyətlərindən olan Yazılıoğlu Əlinin (XIV əsr) “Oğuznamə” və “Tarixi-ali Səlcuq”*

*əsərləri, Mirzə Kazımbəyin (1802-1870), əsərləri türk dillərinə aid müqayisəli tədqiqatların ilkin təməli hesab edilə bilər.*¹ Lakin bu əsərlərdə tarixi-müqayisəli metod çox təəssüf ki, bir konsepsiya kimi tətbiq olunmur. Ona görə də türk dillərinin tarixi-müqayisəli metod əsasındakı təsnifatı məhz Avropada yaranmış həmin metodun prinsiplərinə uyğun olaraq tətbiq edilmişdir. Oğuz qrupu türk dilləri ümumtürk ailəsində fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik quruluşca bir-birinə ən yaxın olan dillərdir. Söz yox ki, *bu dillərin diferensiallaşmasından keçən müddət ərzində onların tərkibindəki müəyyən qruplar başqa-başqa ərazilərdə qalmaqda davam etmişlər. Ona görə də bəzi təsnifatlarda bu və ya digər dialekt səviyyəsində öz varlığını saxlayan qruplar da Oğuz dillərinə daxil edilmişdir*².

Oğuz qrupu türk dillərinin bölgüsünə dair mülahizələrə demək olar ki, hələ XIX əsrdə meydana gəlmiş təsnifatlarda rast gəlmək olur. Bu təsnifatlarda lingvistik təhlillər üzrə müqayisə və qarşılaşdırmalar tam şəkildə öz həllini tapmadığından Oğuz dilləri başqa dillərin içərisində pərakəndə verilmişdir. Bütün təsnifatların içərisində istisnasız demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin apardığı bölgülərin reallığı daha əğlabatandır. Bu bölgülərə ənənəvi təsnifata uyğun olaraq *qədim Oğuz, peçeneq, səlcuq, qədim Osmanlı, Balkan və Axıska türklərinin, o cümlədən Krım-tatar dilinin daxil edilməsi tarixilik və areallıq baxımından özünü doğruldur*³. Lakin müasir

---

¹ Məmmədov, N. Axundov A. Dilçiliyə giriş. / N.Axundov, A.Axundov. – Bakı: Maarif, –1980, – s. 27-28; Zeynalov, F.R. Türkologiyanın əsasları. / F.R.Zeynalov. – Bakı: Maarif, – 1981, – s. 94-95; Yusifov, M. Türkologiyaya giriş. / M.Yusifov. – Bakı: Nurlan, – 2001; – s. 34-35; Faruq Sümer. Oğuzlar. / F.Sumer. – Bakı: Yazıçı, 1980, s. 27; Реформатский, А.А. Введение в языкознание, / А.А.Реформатский. – М.:, Аспект Пресс, – 1996, – с. 346; Степанов, Ю.С. Основы общего языкознания. / Ю.С.Степанов. – М.:, Просвещение, – 1975, – с. 271

² Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif, – 1979, – s. 67; Cəfərov, N. Azərbaycanşünaslığa giriş./ N.Cəfərov. Az. Ata, – 2002, – s. 9

³ Qurbanov, A. Turkoloji dilçilik. / A.Qurbanov. –Bakı: Maarif, –1994, –s. 68; Zeynalov, F. Türkologiyanın əsasları. / F.Zeynalov. – Bakı: Maarif, – 1981, – s. 61-63; Kazımov, İ. Axısxa türklərinin dili. / İ.Kazımov. – Bakı: Elm, –1999, – s. 278 s; Bəşirov, K. Oğuz qrupu türk dillərində qrammatik şəkilçilərin tarixi-lingvistik təhlili. / Dokt.diss./ – Bakı, 2014, – s. 12-32

dövrə Oğuz qrupu dillərinə isnad verilən bütün qrupların struktur tərkibi Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dilləri üzrə mərkəzləşdiyindən təsnifatda bütün Oğuz dillərini əhatə edən bu dillər Oğuz qrupu adı ilə təqdim olunur.

Birinci fəslin ikinci yarım fəslə *“Azərbaycan dilində fonetik və qrafik normalaşma”* adlanır. Bu yarım fəslə Azərbaycan dilinə məxsus fonetik və qrafik normalaşmanın əsasları şərh olunaraq ümumiləşdirilir. Dillərin xüsusi normalaşma prosesi məlumdur ki, onların diferensiallaşaraq müstəqil bir subyekt kimi formalaşması mərhələsinin məhsuludur. Bu məsələ barəsində dilçilərin mövqeyi birmənalı deyildir. Ancaq reallıq budur ki, *tədqiqatçılar son dövrlərdə Azərbaycan dilinin bir informasiya vasitəsi kimi işləndiyi tarixi eradan əvvəl II minilliyin sonuna, I minilliyin əvvəllərinə aid edirlər*⁴. Hər halda bu dilin müstəqil şəkildə işlənərək öz normalarını yaratma dövrünü ilk orta əsrlərdən sonrakı dövrə yox, ondan əvvəlki zamana da aid etmək olar. Bu dövrdə əlbəttə ki, yazılı dil barədə təsəvvür yaratmaq olmur. Ancaq danışiq dili ənənələri üzrə yaranmış ümumdil normalarının mövcudluğuna görə ana dilinin informasiya vasitəsi kimi formalaşması tarixinin daha qədimlərə aid olduğunu söyləmək olar. Bununla belə, müstəqil bir dil kimi Azərbaycan dilinin normalaşma prosesinin onun ümumtürk mühitindən ayrılaraq sərbəst inkişaf etdiyi dövrdən başladığı fikrini irəli sürmək mümkündür. Çünki xalqın qəbilə-tayfa birliyi çərçivəsində yaşadığı dövrdə ümumi normalaşmadan söhbət gedə bilməzdi. Həmin dövrdə ancaq danışiq səviyyəsindəki dilin mövcudluğu mümkün idi. Ümumi normalaşma prosesi isə mərkəzləşmiş dildə mümkün idi ki, bu da dil diferensiallaşmasından sonrakı mərhələdə baş verə bilərdi. Dildə fonetik normalaşma o zaman ümumi xarakter ala bilər ki, bu dilin fonem tərkibi tam formalaşmış olsun. Yazının tətbiq edilmədiyi dövrdə fonetik normalaşma ixtiyari şəkildə baş vermiş olur ki, burada da struktur ardıcılığın formalaşmasında intensivləşmə amili əsas yer tutur. Fonetik vahidlərin intensivləşərək normaya düşməsi

---

⁴ Dəmirçizadə, Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I h. / Ə.Dəmirçizadə.– Bakı: Maarif, – 1979, – s. 67. Cəfərov, N. Azərbaycanşünaslığa giriş. / N.Cəfərov.– Bakı: Az Ata, – M.:, – 2002, – s. 9; Yusifov, M. Türkologiyaya giriş. / M.Yusifov.– Bakı: Nurlan, – 2001, – s. 56-63; 164-187

üçün nitq aktı çox mühüm təsirə malikdir. Fonetik vahidlərin nitq aktında intensiv işlənməsi onların müstəqil vahid kimi formalaşmasına səbəb olur. Müstəqil fonetik vahidlərin mövcudluğu isə onların söz tərkibində iştirakını və həmçinin ritmik ardıcılığını təmin edir. Azərbaycan dilində məhz nitq aktının intensivləşdiricilik fəaliyyəti nəticəsində doqquz sait fonem, iyirmi beş samit fonem formalaşmışdır. Lakin bu samit fonemlərdən biri-dilarxası kipləşən kar sərt damaq *k* samiti nitq aktının asanlaşma prinsipinin təsiri ilə sərt damaq tələffüzü yumşaq damaq tələffüzü ilə əvəz olunmuş, bununla da *k* samiti öz fonoloji-akustik funksiyasını *q* samitinə vermişdir. Dilarxası kipləşən kar sərt damaq *k* samiti isə lokal şəraitdə (*qış-kış, quş-kuş, qıfıl-kıfıl*) qalmışdır. Azərbaycan dilində bir də dilarxası sərt damaq kipləşən kar *η* (velar n) samiti ümumdil norması deyildir. Tarixi yazılı mənbələrdə işlənmiş bu samit səs bütün dil ərəzilərini əhatə etmir və regional xarakter daşıyır. Odur ki, velar *η* samiti ümumdil norması kimi samitlər sisteminə daxil edilmir. Bunlar Azərbaycan dilinin qrafik normalaşması prosesində ümumdil normalılığından kənarda qalmışdır. Azərbaycan dili yazısının ərəb işğalından (VII əsr) əvvəl taleyi müəmmalı qalmışdır. X əsrdən isə Azərbaycan yazısında ərəb qrafikalı əlifba tərtib olunur. Azərbaycan dilində 1929-cu, 1939-cu, 1947-ci, 1958-ci və 2001-ci illərdə əlifba islahatı aparılmışdır. Şübhəsiz, bu islahatlarda dilin qrafik normalaşmasının tələbləri əsas götürülmüşdür. Lakin əlifba islahatı özü ilə birlikdə yeni orfoqrafik qaydaların tətbiqini zəruriləşdirir. Hazırda Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydalarının təkmilləşdirilməsi və stabilləşdirilməsi ilə əlaqədar əməli işlər görülməkdədir.

Birinci fəslin üçüncü yarımfəslə *“Türk dilində fonetik və qrafik normalaşma”* adlanır. Birinci fəsilə Oğuz qrupuna daxil olan dillərin fonetik və qrafik normalaşması məsələlərinə ona görə şərh verilir ki, bu dillərin hamısında fonetik tərkib tam eyni deyildir. Bu da dillərin diferensiaslaşma prosesində xüsusi normalaşma prosesi keçirməsi ilə bağlıdır. Türk dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq dilarxası kipləşən kar sərt damaq *k* samiti müstəqil fonem kimi formalaşmışdır.

Azərbaycan dilindəkinin əksi olaraq türk dilində *q* samiti

müstəqil fonem kimi tam formalaşma prosesi keçirməmişdir. Həmçinin türk dilinin dialektlərində velyar *η* samiti regional xarakter daşıdığından Azərbaycan dilindəki kimi ümumi normalaşmaya daxil olmamışdır. Türk dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq *x* samiti də regional xarakterli olduğu üçün ümumdil normasına çevrilməmişdir. Saitlər sisteminə gəldikdə isə türk dilində *ə* saiti regional xarakter daşıdığı üçün ümumdil norması qazana bilməmişdir. Türk dilində bundan əlavə dilarxası novlu cingilti *ğ* samiti yumşaq tələffüz edilərək bəzi hallarda sait uzanmasına səbəb olur. Türk dilində də Azərbaycan dilindəki kimi əlifba islahatı (1928) keçirilmişdir. Türk dilində demək olar ki, qrafik normalaşma ilə əlaqədar ciddi problemlər arxada qalmışdır.

Birinci fəslin dördüncü yarımfəslı *“Türkmən dilində fonetik və qrammatik normalaşma”* adlanır. Türkmən dilində Azərbaycan dilində olduğu kimi *q* samiti müstəqil fonem səviyyəsində işlənir. Lakin türkmən dilində dilarxası kipləşən kar sərt damaq *ŋ* samiti də norma kimi işlənir. Türkmən dilində Azərbaycan və türk dilindən fərqli olaraq dodaq tələffüzlü kar novlu *f* samiti normalaşmamışdır. Eyni zamanda türkmən dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq *x* samiti də ümumdil normasına çevrilməmişdir. Lakin saitlər sistemində Azərbaycan dilində olduğu kimi doqquz sait fonem vardır. Türkmən dilində də vaxtaşırı əlifba islahatları (1928, 1940, 1996, 2000) keçirilmişdir. Türkmən dilində hazırda qrafik normalaşma barədə əməli işlər aparılır.

Birinci fəslin beşinci yarımfəslı *“Qaqauz dilində fonetik və qrafik normalaşma”* adlanır. Azərbaycan, türk və türkmən dillərindən fərqli olaraq qaqauz dili son vaxtlar muxtariyyət qazanmışdır. Qaqauz dili uzun müddət ərzində dialekt səviyyəsində işlənmişdir. Qaqauz dili dialekt səviyyəsində daha çox türk dilinin elementlərini özündə saxlayır. Lakin bu dilin özünün türk dilindən fərqlənən normaları vardır. Türk dilindən fərqli olaraq qaqauz dilində *q*, *x* samitləri və *ə* saiti norma kimi işlənir. Qaqauz dilində *ğ* samiti son dərəcə yumşalaraq öz yerini hətta uzanan saitlərə verir. Qaqauz dilinin yazısı ilk dəfə 1910-1930-cu illərdə dini mətnlərin oxunması ilə əlaqədar qaqauz və Moldova din xadimi Mixail Mixayloviç Çakir (1852-1922) tərəfindən rus və rumın əlifbası əsasında hazırlanmışdır.

Qaqauz dilinin tədqiqi ilə N.K.Dmitriyev, V.Qafarov, L.Pokrovskaya, T.Kalyadina-Kaledina, F.Anqeli, V.Tukan, R.Tanasoğlu, M.Quboğlu, R.Kaydarji kimi elm xadimləri məşğul olmuşlar. Hazırda qaqauz dili türk dillərindən biri kimi özünün informasiya fəaliyyətini davam etdirir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı *“Saitlərin uyğunluğu və norma”* adlanır. Bu fəslə aid müddəalar beş yarımfəsilə şərh olunur. Birinci yarımfəsil *“Sait səslərin fonetik harmoniyası”* adlanır. Bu yarımfəsilə göstərilir ki, Oğuz qrupu türk dillərinin fonetik elementlərinin ardıcılığında ümumi cəhət onların heç birində açıq dodaq o və ö saitlərinin işlənməsi fonetik tərkibə aid olmayıb fonetik hadisə kimi də meydana çıxmamışdır. O saitin türk dilində ikinci hecaya daxil olması isə fonetik yox, morfoloji hadisədir. Çünki o saiti türk dili sözlərində ancaq indiki zamanın tək və cəmi üzrə (*alıyorum, alıyoruz*) işlənir. Qalan hallarda isə o saiti sözün sonrakı hecalarına daxil ola bilmir. Azərbaycan dilində isə yalnız bir neçə monolitləşmiş sözlərin ikinci hecasında o və ö saitləri işlənir. E saiti də Azərbaycan dilində bəzi monolit sözlərdə işlənir. Digər dillərdə isə e saiti ikinci hecada ümumi norma kimi formalaşmışdır. Sait səslərin sırası türk dillərinin aqlütinativ quruluşu əsasında baş vermişdir. Saitlərin söz tərkibindəki sırası bir çox dilçilik ədəbiyyatında səs uyuşması və ya ahəng qanunu adlandırılısa⁵ da burada uyuşma və harmoniya prinsipi əsas yer tutur.

Oğuz qrupu türk dillərinin söz tərkibində sait səslərin ardıcılıq sırası bütün hallarda bir-birinin üstünə düşmür. Təhlil materialı onu göstərir ki, bu dillərin söz tərkibinin sırası biri digərinin oxşarı və ya

---

⁵ Şərif, Ə. Türk dillərində sinharmonizm məsələsi.// “Azərbaycanı öyrənmək yolu” məcmuəsi. – 1931, № 1,2,3; –s. 29-33 və– 81-87; Çobanzadə, B. Türkcənin səs uyuşması qanunu. // “Yeni yol” qəzeti, 7 noyabr. – 1924, № 36; 16 noyabr, – 1937, № 37; Çobanzadə, B., Ağazadə, F. Türk qrameri. / B.Çobanzadə, F.Ağazadə.–Bakı: –1929; Кязимов, Ф. Принципы сингармонизма в Азербайджанского языке. “Известия АН СССР”, –М.:, – 1954, Том ХЫЫ, вып 1, – с. 88-96.; Dəmirçizadə, Ə. Müasir Azərbaycan dili./ Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif, – 1972, – s. 127-140; Черкасский, М.А. Тюркский вокализм сингармонизм. / ЫМ.А.Черкасский. – М.:, – 1955, с...; Əzizov, E.İ. Ahəng qanununun prinsipi haqqında.// “Türkologiya”, – 2000., № 1-4 –s. 47; Xəlilov, B. Müasir Azərbaycan dili. / B.Xəlilov. – Bakı: Nurlan, – 2007, – s. 147-157

eyni kimi yox, variantı kimi işlənir. Lakin bu o demək deyildir ki, bu dillərdə saitlərin harmoniyası transformaya uğramışdır. Məlum məsələdir ki, dillərin diferensiallaşması mərhələsində onların hər birinin özünəməxsus normalaşma meyilləri ortaya çıxmışdır. Ancaq dillərdə normalaşma ilə bağlı nitq fərqlərinin artması onların sistemini təşkil edən aqlütinasiya mexanizminə əslə təsir etmir. Yəni söz kökündən sonra işlənən şəkilçilərdə saitlərin bir neçə heca tərkibində ardıcıl işlənməsi pozulmaz bir qaydaya tabe olur. Söz tərkibində fonetik vahidlərin ardıcıl sırası dilçilik ədəbiyyatında prosodik, parsal, fonomorfoloji və həmçinin, morfoloji hadisə də adlandırılır. Bu adlandırmalar müxtəlif olsa da türk dillərində, o cümlədən, Oğuz qrupu dillərində sözün heca tərkibi kökdən sonra genişlənir və bu da istər-istəməz fonetik elementlərin ardıcıl sırasının tənzimlənməsini təmin edir. Təhlil materialı üzrə alınan nəticələrdə meydana çıxan fərqlər bu dillərin dialekt materiallarında da müşahidə olunur. Bu fərqlərin meydana çıxma səbəbi nitq aktındakı asanlaşma və ritmik ardıcılıq prinsipi üzrə baş verir. İntensivləşə bilən elementlər ümumdil normasına çevrilir. İntensivləşmə bilməyən elementlər isə lokal dil norması əhatəsində qalır.

2.2. İkinci fəslin ikinci yarım fəslı **“Dilarxası saitlərin uyğunluğu və norma”** adlanır.

Oğuz qrupu türk dillərinin hər birində dilarxası saitlərin müvafiq uyuşma üzrə tarazlaşaraq söz tərkibində ardıcıl işlənməsi müşahidə edilir. Ancaq bütün hallarda dilarxası saitlərin hamısı əlbəttə ki, bir-birini izləyə bilmir. Məsələn, Azərbaycan dilində dilarxası saitlərin sıra qaydası *a-a* (alar, atar, daraq, qara, baba), *a-ı* (alır, axır, qalır, qarır, darı), *ı-ı* (yığır, qırılır, sıırıyır, çırpınır); *ı-a* (yığar, qırılar, sırayar, çırpınar); *o-a* (oxşa, otar, oyan, boylan), *o -u* (olur, otur, dolu), *u-u* (quru, duru, buruq); *u-a* (uzaq, qulaq, quraq) ardıcılığı üzrə intensivdir. Lakin *a-o* (alov, qoşov), *a-u* (armud, arzu, axur), *o-o* (oxlov), *u -o* (buzov), *ı-o* (qırov) sırası monolit, *o-ı* (otız, otır, yorır), *u-ı* (quzı, durı) sırası isə lokaldır, *ı-u* sırası isə yoxdur.

Azərbaycan dilindəki *a-a* sırasına türk dilində *a-e* (ana-ane), *e-i* (yaşıl-yeşil), *e-a* (elma), *a-ı* sırasına türkmən dilində *ə-i* (addım-ədim), *a-a* sırasına *e-e* (ana-ene), *o-u* sırasına *a-u* (ovuc-ouç), *o-a* sırasına *a-a* (tovla-tavla), *a-ı* sırasına qaqauz dilində *a-u* (qabıq-

kabuk), *o-u* sırasına *a-u* (sovurmaq-saurmak) variantlarında rast gəlmək olur. Bu da hər bir ayrıca dildə nitq aktının təsiri ilə baş verən dəyişmələrdən ibarətdir. Oğuz qrupu türk dillərində alınma sözlərdəki sıra qaydası da hər bir dilin özünəməxsus ardıcılıq üzrə normalaşır: *maas* (məaş), *maarif* (məarif), *savab* (səvab), *salamat* (səlamət) (Azərbay.), *tavsiya* (tövsiyə), *tayin* (təyin), *taze* (təzə), *şahsiyyət* (şəxsiyyət) (türk), *adat* (adət), *ahval* (əhval), *alamat* (əlamət), *alaka* (əlaqə) (türkm.), *vatan* (vətən), *maana* (məna), *meva* (meyvə), *raat* (rahət), *taraf* (tərəf) (qaq.).

2.3. “*Dilortası e saitinin uyusması və norma*” adlı üçüncü yarımfəsil altında Oğuz qrupu dillərində həmin səsin normalaşması barədə şərh verilir. *E* saiti Azərbaycan dilinin söz tərkibində ikinci və sonrakı hecalar üzrə daimi və ümumi norma yarada bilməmişdir. *E* saiti ümumi norma kimi ancaq bəzi monolit sözlərin tərkibində (quzey, güney) işlənir. Qalan hallarda *e* saitinin ikinci hecada işlənməsi ya danışq dilinə (baxaydı-baxseydi, gəlsəydi-gəleydi, baxaydı-baxeydi, gələydi-gəleydi) və ya lokal dilə (gedir-geder, deyir-deyer) aiddir. Oğuz qrupuna daxil olan digər dillərdə isə *e* saitinin söz tərkibindəki norması ümumi xarakterlidir. Buradan görünür ki, nitq aktı *e* saiti Azərbaycan dili üçün ümumi normaya çevirə bilməmişdir. Türk, türkmən və qaqauz dillərində isə nitq aktı *e* saiti ikinci və sonrakı hecalarda tələffüz üzrə asanlaşdıraraq ümumi norma səviyyəsində formalaşdırma bilmişdir. Türk dilində *e-e* sırası Azərbaycan dilindəki *ə-ə* (bələk-belek, ətək-etək, çənə-çene, əngəl-engel), *e-ə* (gerçək-gerçek, yengə-yenge, erkək-erkek), *ö-ə* (döngə-denge) sıralarına uyğun gəlir. Türkmən və qaqauz dillərindəki *e-e* sırası da əsasən Azərbaycan dilindəki *ə-ə* (bəzəmək-bezəmək, çəmən-çemen, çəpər-çeper), *e-ə* (seyrək-seyrek, yengə-yennə) (türkmən); (gələcək-gelecek, ətək-etək, təzək-tezek, təpə-tepe, çəngəl-çengel); meşə-meşe, seyrək-seyrek, gerçək-gerçek) (qaq.).

E-e sırasının Azərbaycan dilindəki başqa sıraları əvəz etməsi bu sıranın türk, türkmən və qaqauz dillərində daha çox möhkəmlənməsi ilə əlaqədardır. *E* saitinin sırasına Azərbaycan dilində *ə* və *i* saitləri də *e-i* sırası mövcuddur. Lakin *e-ə* sırası türk dilində norma deyildir. Türkmən və qaqauz dillərində isə *e-ə* sırası normalaşmışdır: *qelyər* (gələr), *beryə* (verər) (türkm.), *qesə* (gəcə),

devə (dəvə), *gezmə* (gəzmə) (qaq.).

2.4. “*Dilönü saitlərin uyğunluğu və norma*” adlanan dördüncü yarımfəsildə dilönü saitlərin normalaşma problemləri barədə bəhs olunur.

Azərbaycan dilində dilönü ə saitlərin ümumi norması ə-ə (ətək, ələk, bəzək, gərək), ə-i (çətir, dəmir, gəlir, dəyir), i-ə (irəli, izləmək, inək), i-i (ilək, iplik, indi, isti), ö-ə (ötər, dözər, göyər, göstər), ö-ü (ölçü, ötüş, bölüş), ü-ü (üzük, ütü), ü-ə (ürək, hürkən, gülək) saitlərinin ardıcılığı üzrə normalaşmışdır. Azərbaycan dilində ə-ö (bənövşə), ö-ö (köntöy), ü-ö (bülöv, bütöv) sıraları monolit sözlərdə müşahidə olunur: ə-ü (gəldün), i-ü (bilür), ö-i (gördi), ü-i (güdir) sıraları isə lokal xarakterlidir. Türk dilində ə səsi regional xarakter daşıyır, müəyyən nitq areallarında işlənir və ümumişlək xarakterə malik olmur. Türkmən dilində isə bəzi sözlərin birinci hecasında ə saiti işlənsə də sonrakı hecalarda bu sait ümumişlək normasına malik deyildir. Qaqauz dilində ə saiti ancaq sözün sonrakı hecalarında işlənir.

İ saiti Oğuz qrupu dillərində ümumi norma kimi sabitləşmişdir: *bitki, çirkin, dilim, diri, bilgi, pişir* (türk), *dirrik, qizlik, dikilmek, qiriş, şindi* (türkmən), *pişirm, dikiş, dikiş* (qaq.).

Bununla birlikdə *i-i* sırası Oğuz qrupu dillərində tamamilə eyni deyildir. Məsələn, türk dilindəki *i-i* sırasının Azərbaycan dilində *e-i* (işit-eşit), *ü-ü* (bitin-bütün), türkmən dilində *i-i* (qidiş-gediş), qaqauz dilində *i-i* variantı (indir-endir) vardır. Azərbaycan dilində *ö* saiti yalnız bəzi monolit sözlərdə ardıcıl işləndiyi halda türk, türkmən və qaqauz dillərində *ö-ö* sırası ümumiyyətlə yoxdur. Bu sıra həmin dillərdə *ö-e* variantı üzrə (kösev-kösöy) sabitləşmişdir. *Ö-e* sırası türk, türkmən və qaqauz dillərində intensiv normaya düşmüşdür: *bore, döşeme, öfke* (türk), *bövrək, bökqlek, çörek* (türkm.), *qözle, qözel, dökme* (qaq.). Azərbaycan dilində olduğu kimi digər Oğuz dillərində də *ü* saiti söz tərkibində bir-birini intensiv izləyə bilir: *üzüm, ütü, büzük, küllüng, gülüş, sümük, çürük* (Azərb.), *düzüm, tütsü, yüzük* (türk), *çürürük, çüyürük, düzüm* (türkm.), *düzqün, süylü, tüülü* (qaq.).

Ü saitinin ardıcıl sırası da Oğuz qrupu dillərində daim bir-birinin üstünə düşür: *büyük* (türk), *böyük* (Azərb.), *gürültü* (türk),

gurultu (Azərbay.), *küçük* (türk), *kiçik* (Azərbay.), *düüüşcü* (qaq.), *döyüşcü* (Azərbay.), *üüsürük* (qaq.), *öskürək* (Azərbay.).

Azərbaycan dilində *ü-e* sırası lokal xarakter daşıdığı halda türk, türkmən və qaqauz dillərində bu sıra ümumdil norması kimi işlənir: *cüce, güzel, güve, güvev* (türk), *düvme, qüneş, tımmek* (uğramaq) (türkm.), *tüfek, ürek, ürkek* (qaq.). Azərbaycan dilində *ü-i* sırası da lokal xarakterlidir: *üti, güzgi, dügi, gülli*⁶. Türkmən dilində isə bu sıra ümumdil xakteri qazanaraq normalaşmışdır: *bütik, qüyçli, üçün, süytli*.

2.5. “*Saitlərin ardıcılığında pozulma halları*” adlı beşinci yarımfəsildə fonetik vahidlərin sırasında nitq aktına görə baş verən pozulmalardan və bu pozulmaların nitq aktı ilə yenidən normalaşması hallarından bəhs olunur. Burada göstərilir ki, Oğuz qrupu dillərində sait səslərin ardıcılığı dilarxası və dilönü prinsipi üzrə nə qədər sabit olsa da sait səslərin hamısının bir qaydada norma yarada bildiyini iddia etmək olmaz. Çünki hər bir dilə nitq aktı o dilin hüdudları əhatəsində təsir göstərir. Məsələn, Azərbaycan dilində *alov, axur, arzu, armud, ildırım, ilxı, ilıq, ilan, inam* kimi sözlər nitq aktının intensivləşdiricilik təsiri ilə normalaşdığı kimi digər Oğuz dillərində də *a-u* sırası normalaşma prosesi keçirmişdir: *avuc, davul, tavuk, çabuk, yavru, karpuz* (türk), *çapavul, qavun, tavus* (türkm.); *aul, aurt* (ovurd) (türkm.), *yavuz, kabuk, tauk, çabuk* (qaq.).

Azərbaycan dilində *o-ı* sırası (otır, oyun, otız)⁷ lokal xarakterli olduğu halda türkmən dilində həmin sıra ümumdil norması kimi işlənir: *boqın* (buyun), *boqnız* (buynuz), *oqıl* (oğul), *otız, otır*⁸.

Oğuz qrupu dillərində nitq aktının təsiri ilə pozulmalar bu dillərin öz sözlərinin nümunəsində normalaşdığı kimi alınma sözlərdə də nitq aktının dəyişdirici və intensivləşdirici təsirini müşahidə etmək olur: *ayinə* (f) *aynaq* (Azərbay.), *aşpəz* (f) *aşpaz* (Azərbay.), *saət* (ə) *saat* (Azərbay.), *əvam* (ə) *avam* (Azərbay.), *dəllək* (ə) *dəllək* (Azərbay.), *əxlaq* (ə) *ahlak* (türk), *xəta* (ə) *hata* (türk), *atəş* (ə)

⁶ Агаев, А. Говоры Джалилабадского района Азербайджанского языка. /Автореф.дисс.канд.филол.наук/. – Баку, 1975, – с. 8

⁷ Агаев, А. Говоры Джалилабадского района Азербайджанского языка. /Автореф.дисс.канд.филол.наук/. – Баку, 1975, – с. 9

⁸ Туркменский язык. ч 1. изд.”Туркменистан”, – Ашгабад: – 1970, – с. 97

ateş (türk), *dəvət* (ə) *davet* (türk), *adət* (ə) *adat* (türkm.), *badə* (ə) *bada* (türkm), *adil* (ə) *adıl* (türkm), *əmanət* (ə) *amanet* (qaq.), *qəbahət* (ə), *kabaat* (qaq.), *doşman* (f), *duşman* (qaq.), *qədəm* (ə) *kadem* (qaq.).

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“*Samit səslərin uyğunluğu və norma*”** adlanır.

Dissertasiyanın bu fəslinə aid məsələlər dörd yarım fəsildə şərh olunur. Bu fəslin birinci yarım başlığı **“*Samitlərin bir-birini izləməsi haqqında*”** adlanır.

Burada göstərilir ki, türk dillərinin söz köklərinin nisbi sabitliyə malik olması sait səslərin ardıcılığını, sırasını və ahəngdarlığı təmin etdiyi kimi samit səslərin də özünəməxsus ardıcılıqla işlənməsini tənzimləyir. Türk dillərində də dünyanın başqa dillərində olduğu kimi daimi durğunluq mümkün deyildir. Bütün dil elementləri informasiya intensivliyinə görə nitq aktı vasitəsi ilə dəyişir və yenidən normalaşır. Nitq aktı bu dəyişmələri transformasiyaya çevirmir, onları intensivləşdirir. Bu intensivləşmədə bütün dil vahidlərində olduğu kimi fonetik vahidlərdə də ritmik ardıcılıq yaranır. Ritmik ardıcılığın sistemləşməsi isə onu struktur ardıcılıq norması kimi sabitləşdirir. Türk dillərinin aqlütinativ mexanizmi saitlərə məxsus sıra və ardıcılığın yaranmasını tənzim etdiyi kimi samitlərin də sırasını normalaşdırır. Əlbəttə ki, *samit səslər söz tərkibində xüsusi ardıcılığa təkbəşinə nail olmur. Samit səslərin sıralanmasında söz tərkibindəki saitlər aparıcılıq təşkil edir. Ona görə də dilçi mütəxəssislər bu incəliyi duyaraq qalın saitlərin qalın samitlərlə, incə samitlərin incə samitlərlə izləndiyini göstərirlər*⁹. Ağamusa Axundov samitlərin sıralanması ilə əlaqədar konkret olaraq belə bir fikir irəli sürür ki, **“*Ahəng qanunun ikinci növünü saitlərlə samitlərin***

---

⁹ Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. / MM.Hüseynzadə. – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 1963, – s. 41-42; Dəmirçizadə, Ə. Müasir Azərbaycan dili./ Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif, – 1972, – s. 132-137; Убрятова, Е.И. Опыт сравнительного изучения фонетических особенностей языка населений некоторых районов якутской АССР,/ Е.И.Убрятова. – М.:, – 1960, – с. 68; Гаджиева, Н.З. “Глухое начало слово в тюркском праязыке”./ Н.З.Гаджиева. “СТ”, 1973, № 4, – с. 3-10

*ahəngi təşkil edir. Bu qanuna görə samitlər bir qayda olaraq saitlərlə uyuşur, onların fizioloji-akustik keyfiyyətlərinə uyğun çalarlıq kəsb edir”*¹⁰.

Türk dillərinin normalaşmasının müqayisəli təhlili göstərir ki, bu dillərin sait normalaşmasında olduğu kimi samitlərə aid normalaşmada da sistem eyniliyi əsas yer tutur. Yəni söz tərkibində samitlərin ritmik ardıcılıqla düzümü şəkilçilərin hecalara uyğun ardıcılığından asılıdır. Lakin bu dillərdə sistem uyğunluğu ilə struktur tərkib nitq aktına görə fərqlənir. Ona görə də dillərin bəzilərində samitlərin ritmik ardıcılığının struktur ardıcılığına keçməsində danışığ dilinə məxsus ixtiyari normalılıq aparıcı yer tutursa bəzilərdə ritmik ardıcılıq bərbəsa struktur tərkibin icbari qaydalarla tənzimlənməsi üstünlük təşkil edir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin ikinci yarımfəslə **“Sözün başlanğıcında samit və saitlərin uyğunluğu və norma”** adlanır. Burada başlanğıcdakı samitlərin özündən sonrakı saitlərdən əvvəl işlənmə norması barədə bəhs edilir. Bu bölmədə göstərilir ki, Türk dillərində əsas sözyaratma yükü sözün sonuna düşdüyü üçün sait və samitlərin ardıcılığında xüsusi bir nizam baş verir. Bu nizam aqlütinativlik üzrə elə mühafizə olunur ki, ilkin sistem pozulmur. Dəyişmələr struktur tərkibdə baş verir ki, bu da dillərin inkişafına və informasiya intensivliyinə təsir göstərir. Oğuz qrupu dillərində başlanğıc samitdən sonra saitlərin işlənməsi üzrə həm oxşarlıq və həm də bəzi struktur fərlər vardır. Məsələn, *h* samiti, demək olar ki, bu dillərin hamısında əsas etibarlı ilə dilarxası və dilönü saitlərdən əvvəl işlənir: *hara, haçan, haray, hoqqa, hoppan, hıqqıltı, hırıltı; hərlən, hürmək, hörgü, hündür* (Azərbay.), *halka, hamur, handı, hangisi* (türk), *hanım, havlamak, hödürlemek, hütürdeşmek* (türkm.), *hayran* (ayran), *haraba, hangi* (qaq.).

Dilarxası *q, x* samitlərindən sonra Azərbaycan dili sözlərində dilarxası saitlərin işlənməsi normadır. Dilönü saitlər isə genetik norma sayılır: *qar, qır, qor, quzu, quyu; xartıltı, xırıltı, xorultu*. Oğuz qrupuna daxil olan başqa dillərdə isə başlanğıcda dilarxası

---

¹⁰ Axundov, A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. / A.Axundov. – Bakı: Maarif, – 1984, – s. 213

samitlərdən k səsinin dilarxası saitlərdən əvvəl işlənməsi normadır: *kapı, kakmak, kovmak, kırklık, kuyu* (türk), *kava, kapuş, kuşak* (türkm.), *kabuk, kanat, kapu, koyun* (qaq.).

Türkmən dilində də Azərbaycan dilində olduğu kimi *q* başlanğıcı işlənir və özündən sonra dilarxası saitlər gəlir: *qabar, qapı, qarri, qovqa, qonak, qulluk*. Lakin Azərbaycan dilindəkindən fərqli olaraq türkmən dilində *q* samiti *g* səsinin yerində dilönü saitlərin yerində işlənir: *qozel, qureş, quni, qülüş*. Dilortası dil-diş və dodaq samitləri isə Azərbaycan dilində həm dilarxası və həm də dilönü saitlərdən əvvəl işlənir: *karıxmaq, kobud, kəpək, kirli, kötək, küləş; gurultu, giriş, gözlük, gülüş; yaxşı, yataq, yerli; tarla, toplu, tutmaq, təpə, paslı, pis, püşkür* (Azərb.).

Dilortası *k, g* samitləri türk dilində dilönü saitlərdən əvvəl işlənir: *kemik, kireç, köşe, küpe, geçit, gelin* (türk); *kese* (kisə) *kilim, köpük*.

Dilortası *y* samiti dil-diş və dodaq samitləri türk, türkmən və qaqauz dillərində də dilarxası və dilönü saitlərdən əvvəl işlənir: *yanlış, yene, tavux, tüfek, parlak, pişmiş* (türk), *yanı* (yeni) *yöneliş, tapındı, tüsse* (tüstü), *bozuk, börek* (türkm); *yaalığ, yüce, tüsse* (tüstü), *tünni* (irəli), *patlama, pişirim* (qaq.).

Üçüncü yarımfəsil “***Sözün tərkibində samitlərin qoşalaşması və norma***” adlanır. Sözün tərkibində samit qoşalaşması barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Dilçilərin bəziləri *söz tərkibində samit qoşalaşmasının türk dilləri üçün səciyyəvi olmadığını göstərir*,¹¹ bəziləri isə *bunun səbəblərinin müxtəlif amillərdən asılı olduğu barədə mülahizələr irəli sürür*¹². *Söz tərkibindəki samit qoşalaşması dillərin qədim mərhələsinə aid qrup ahəngdarlığı da adlandırılır*¹³.

Türk dillərində samit qoşalaşması sözün hər yerində yox, ya kök-şəkilçi mövqeyində və ya nitq intensivliyi ilə əlaqədar şəkilçi

¹¹ Дмитриев, Н.К. Некоторые вопросы Азербайджанского языкознания. // S.M.Kirov ad. Azərbaycan Dövlət Darülfünunun əsərləri. – Bakı: – 1949, – s. 63-64

¹² Şirəliyev, M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. / M.Ş.Şirəliyev. –Bakı: Azərb. EA nəşr., – 1962, – s. 125; Гаджиев, Т. О происхождении геминат в тюркских языках. // “СТ”, – 1971, № 6, – с. 26-27

¹³ Журавлев, В.К. Формирование группового сингармонизма в праславянском языке. / В.Г.Журавлев. – М.:, Наука, – 1967, – с. 45

tərkibində baş verir. Kök-şəkilçi mövqeyində baş verən qoşalaşma dilin aqlütinasiya quruluşunun ilkin mərhələlərinə aiddir. Oğuz qrupu dillərində belə qoşalaşma nitq aktına görə öz izlərini müxtəlif şəkillərdə saxlayır. Məsələn, Azərbaycan dilindəki *saqqal*, *çaqqal*, *yeddi*, *doqquz* kimi qoşasamitli sözlər türk və qaqauz dillərində bir samitlə (*sakal*, *çakal*, *yedi*, *dokuz*) ifadə olunur. Qoşasamitli variant türkmən dilində daha çox mühafizə edilir: *arık* (arıq), *çunqur* (çuxur), *çürük* (çürük). İntensivləşmə ilə bağlı qoşalaşma isə Azərbaycan dili üçün daha səciyyəvidir: *alaram-allam*, *bilərəm-billəm*, *ölərəm-ölləm*, *vuraram-vurram*.

Oğuz qrupu türk dillərində samit qoşalaşması daha çox təqlidi sözlərdə normaya çevrilmişdir: *qaqqıltı*, *çıqqıltı*, *dıqqıltı*, *hoppanmaq* (Azərb.), *cakkır* (türk), *cakqır* (qaq.), *sakkır* (türk), *sanqır* (qaq.), *aqqır*, *cırrıldı*, *çenqel*, *çürük*, *yenqe* (yengə) (qaq.).

Dördüncü yarımfəsil “**Sözün kök-şəkilçi qovşağında samit yanaşması və norma**” adlanır. Burada göstərilir ki, sözün kök-şəkilçi qovşağında samit yanaşması onların struktur ardıcılığı tərkibinə görə baş verir. Bu mövqedə Azərbaycan və türkmən dillərinə məxsus yanaşmalar danışq dilinin ixtiyar qaydaları əsasında tənzim olunur: *yaratdı*, *qurut-qurutdu* (Azərb.), *kitap-kitapta*, *yarat-yaratdı* (türk), *akıt-akıtdırmak*, *arıt-arıtdırmak*, *bak-bakdırmak* (türkm.). Qaqauz dilində isə türk dilindəki kimi samit səslər struktur ardıcılıq prinsipi üzrə saxlanılır: *yat-yattırma*, *donat-donattırma*, *kaynat-kaynattırma*.

Azərbaycan dilində struktur ardıcılıq prinsipinin pozularaq danışq dili normasına keçmiş variant qaqauz dilində ümumi normaya çevrilir: *günnük* (günlük); *donnu* (donlu), *düşkünnük* (düşkünlük); qaq. *günnük*, *donnu*, *düşkünnük*, *çetinnik*, *yavannık*, *çannık*, *younnuk*.

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” bölümündə əldə olunan elmi qənaətlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Oğuz qrupu türk dillərinin təsnifatı ənənəvi qayda üzrə digər türk dillərinin daxilində verilir. Oğuz qrupu türk dillərinin özünəməxsus təsnifatlarda da müxtəlif fikirlər vardır. Oğuz qrupu dillərinin təsnifatında bu dillər qrupuna Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dilləri ilə yanaşı Krım tatarlarının, peçeneqlərin, səlcuqların, Balkan və Axısxa türklərinin və digər dialekt səviyyəli dilləri daxil edilir. Ən son tədqiqatlarda doğru olaraq bu qrupa

müstəqil şəkildə işlənən dillər aid olunur. Çünki dialekt səviyyəli dillərin özü hansısa müstəqil dillərin əhatəsində saxlanılır.

2. Oğuz dillərinin fonetik normalaşması tarixən baş verən bir hadisədir. Fonetik normalaşma dil strukturunda baş verir və bilavasitə nitq aktı vasitəsi ilə tənzim olunur. Dil strukturunda baş verən fonetik normalaşmada əsas və aparıcı prinsip asanlaşdırıcılıqdan ibarətdir. Bu prinsipə görə sait və samitlər söz tərkibində müəyyən ardıcılığa əsaslanır. Söz tərkibində sait və samitlərin sırası nitq prosesində tələffüzə görə ağırlıq törətdiyi təqdirdə asanlaşma prinsipi səslərdə dəyişmə yaratmaqla norma tənzimlənməsini təmin edir.

3. Türk dillərinin qrafik normalaşması yazının meydana gəlməsi və dilə tətbiq olunması bağlıdır. Fonetik normalaşma ixtiyari qaydalara əsaslandığı halda qrafik normalaşma yazılı dilə məxsus icbari qaydalara əsaslanır. İxtiyari qaydalar dil strukturunda fərqlənmə yaratdığı halda icbari qaydaların vasitəsi ilə dil strukturuna məxsus ardıcılıq sırası sabit qalır və mühafizə olunur.

4. Bütün dillərdə olduğu kimi Oğuz qrupu dillərində də özünəməxsus fonetik və qrammatik normalaşma prosesi baş vermişdir. Lakin demək olmaz ki, bu dillərin hamısında fonetik və qrafik normalaşma birstiqamətli şəkildə baş vermişdir. Bu dillərdə xüsusi normalaşma prosesi onların diferensiallaşdığı müddətdən bəri ayrı-ayrılıqda yarındığında hər bir müstəqil dilin öz normaları formalaşmağa başlamışdır. İlk yazıyaqədərki normalaşma danışiq dilinin tələbləri üzrə baş verdiyindən həmin normalaşmada müxtəlif regionallıqlar da meydana çıxmışdır. Yazılı dilin icbari qayda üzrə yaranan normalarında isə bütün areal elementləri, o cümlədən, regional fərqlər istisna olunur.

5. Azərbaycan və türk dillərində yazılı ənənələr daha qədim olduğundan bu dillərdə icbari qaydalar daha çox tətbiq olunmuşdur. Türkmən dilində yazılı ənənələr daha sonrakı vaxtlara aiddir. Qaqauz dilində isə yazı əsas etibarilə XX əsrin ortalarından başlayaraq qeyri-ardıcılıqla davam etmişdir. Odur ki, türkmən və qaqauz dillərinin fonetik normalılığında ixtiyariliyə əsaslanan danışiq dili elementləri daha çox müşahidə olunur.

6. Oğuz qrupu türk dillərinin daxili mexanizmi aqlütinasiyaya əsaslandığından bu dillərin söz köklərində sabitlik analitik-flektiv

dillərlə müqayisədə daha artıq mühafizə olunur. Odur ki, bu dillərin söz köklərinə şəkilçilər silsilə işə qoşulduqda fonetik elementlərin özünəməxsus ardıcılıq sırası baş verir. Sait və samitlərin ardıcılığına əsas olan bu sıra ilə fonetik elementlərin harmoniyasını yaradır. Dilçilik ədəbiyyatında bu harmoniya sıra ahəng qanunu kimi xarakterizə edilir.

7. Sait və samitlərin söz tərkibindəki harmonik sırası yazılı dildə sabit saxlanılır. Lakin yazılı dilin icbari qaydalarının özünün formalaşmasında da danışığ dilinin ixtiyari qaydalarının təsiri müşahidə olunur. İxtiyari qaydaların icbariliyə keçidi isə nitq aktının intensivləşdirilmə tələbi üzrə baş verir. Oğuz qrupuna daxil olan bütün dillərdə ixtiyari qaydaların icbariliyə keçidi müşahidə edilir. Bu prosesin özü də tədqiq olunan dillərdə biristiqamətli deyildir. Danışığ dili ünsürlərinə daha artıq yer verilən türkmən və qaqauz dillərində ixtiyarilikdən icbariliyə keçidin kəmiyyəti Azərbaycan və türk dillərindəki normalaşma elementlərini nisbi olaraq üstələyir.

8. Oğuz qrupu türk dillərinin fonetik normalaşma prosesində bütün fonetik elementlər söz tərkibində oxşar sıra və ardıcılıq qaydalarına malik olmur. Bu da hər bir dilin özünün nitq aktı prinsipləri ilə əlaqədardır. Məsələn, Azərbaycan dilində açıq dodaq *o*, *ö* saitləri ilə birlikdə açıq dilortası *e* saiti sözün ikinci hecasında ümumdil norması yarada bilmir. Yalnız bəzi monolit sözlərdə (quzey, güney) *e* saiti ikinci hecaya daxil olub ümum dil norması üzrə işlənir. Türk, türkmən və qaqauz dillərində isə Azərbaycan dilindən fərqli olaraq *e* saiti sözün ikinci hecasında ümumi normalılıq qazana bilir.

9. Dilarxası və dilönü saitlərin ardıcılıq normasına gəlincə onu demək lazımdır ki, bu dillərin aqlütinativ quruluşuna görə onların hər birində dilarxası və dilönü saitlərin müvafiq ardıcılıq sırası mövcuddur. Yəni hər bir dildə saitlərin harmoniyasına uyğun olaraq dilarxası saitlərdən sonra dilarxası saitlər, dilönü saitlərdən sonra dilönü saitlər işlənir. Bu ardıcılıq və harmoniya Oğuz qrupu dillərinin aqlütinativ sisteminin tələbidir. Bu tələb demək olar ki, pozulmaz qalır informasiya intensivliyinin bünövrəsini təşkil edir. Dillərin arasındakı fərqlər isə yalnız nitq aktının təsiri ilə struktur tərkibdə baş verir. Məsələn, Azərbaycan dilində bəzi monolit sözlər

ö-ö sırası ilə işləndiyi halda (*kösöv, kötöy, köntöy*) türk, türkmən və qaqauz dillərində belə sıra yoxdur. Belə nümunələr bu dillərin arasında təsadüfi deyildir. Yaxud, türkmən dilində *ö* saitindən sonra *i* işlənməsi norma kimi sabitləşdiyi halda (*gözli, görxli, öli, ölçi, gördi*) Azərbaycan dilində belə sıra ümumi deyil, lokal xarakterlidir.

10. Oğuz dillərində fonetik elementlərin söz tərkibində sıralanması üzrə baş verən harmoniyada dilönü-dilönü, dilarxası-dilarxası prinsipi ierarxiyaya görə tənzim olunsada bəzi hallarda nitq aktının təsiri ilə ierarxiyanın özündə pozulma baş verir. Məsələn, Azərbaycan dilindəki bəzi sözlərdə dilönü saitlərdən sonra dilönü saitlərin işlənməsi gözlənilmədiyi halda bu ardıcılıq dilönü dilarxası sırasına keçə bilər: *plıq, ilxi, ilan, ıldırım, islaq, inam, girov, sinov, birovuz* və s. Bu pozulma nitq aktı vasitəsi ilə intensivləşdirilərək ümumi normaya çevrilir. Yaxud Azərbaycan dilində *ə-i* sırası üzrə işlənən sözlər türk, türkmən və qaqauz dillərində *e-i* sırası üzrə işlənir: *deli* (türk), *beri* (türkm.), *eski* (qaq.). Dillərarası bu cür norma fərqlərinin baş verməsi bilavasitə nitq aktının intensivləşdirmə prinsipinin nəticəsidir. Buradan görünür ki, nitq aktı hər bir müstəqil dildə fonetik elementləri özünəməxsus şəkildə intensivləşdirir. Bu intensivləşmə hər bir dildə ona görə fərqli variantda çevrilir ki, bu dillər müəyyən zaman çərçivəsində diferensiaslaşdığı üçün onların danışq tərzinin özündə fərqlənmələr baş vermişdir. İlk ümumdil normaları isə bir qayda olaraq danışq dilinin təməlinə baş verir.

11. Oğuz qrupu dillərində saitlərlə birlikdə samit səslərin də özünəməxsus harmoniyası vardır. Samit səslər normasında da dillərarası qeyri-bərabərlik mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan dilində dilarxası kipləşən kar *k* samiti lokal xarakterli sözlərdə (*kuş-quş, kış-qış, kıfıl-qıfıl, kutu-qutu*) işləndiyi halda türk, türkmən və qaqauz dillərində *k* samiti başlanğıcda intensiv işlənir. Bundan başqa Azərbaycan dilində *k* samiti öz yerini *q* samitinə verdiyi halda türk dilində söz əvvəli üçün *q* samiti xarakterik deyildir. Türkmən və qaqauz dillərində isə həm *k* və həm də *q* samiti xüsusi normaya malikdir. Bu da bir daha bu dillərə məxsus ümumi normaların danışq dili bazasında nitq aktı vasitəsi ilə tənzimləndiyini göstərir.

12. Oğuz qrupu dillərində söz tərkibindəki samit qoşalaşmasına və yanaşı saitlərin işlənməsinə aid normalarda da fərq vardır.

Məsələn, dillərin bəzilərinin eyni samitlər söz tərkibində qoşa işləndiyi halda bəzilərində qoşa samit işlənmir: *qarrı* (türkm.), *qarı* (Azərb.), *karı* (türk, qaq.). Samit qoşalaşması türkmən dilində daha çox işlənir: *señner* (qum təpəsi), *teñne* (gümüş pul), *çürçük* (çürük), *çommek* (əyilmək), *çunñur* (çuxur) və s. Sözlərin kök-şəkilçi mövqeyində samitlərin yanaşı işlənməsində də fərqlər baş verir. Məsələn, Azərbaycan, türk və türkmən dillərində yanaşı samitlərin yazı normasına icbari qayda tətbiq edildiyi halda qaqauz dilində danışiq dili normasının işlənməsi müşahidə olunur: *anlamaz* (Azərb., türk, qaq.), *annamaz* (türkm.). Dillərarası normalaşmada göründüyü kimi tətbiq edilən prinsiplər tam eyni deyildir. Bununla yanaşı hər bir dilin normalaşmasında *prinsip uyğunluğu tətbiq olunmasına ehtiyac vardır*. Bu da dillərarası informasiyada sərbəstlik yaranmasının təməli hesab oluna bilər. Prinsip uyğunluğunu Oğuz qrupu dillərinin həm yazılı və həm də şifahi variantında mümkün yaxınlaşma prosesinin baş verməsinə səbəb ola biləcək ən əlverişli üsul kimi nəzərə almaq mümkündür.

Dissertasiyanın ümumi məzmunu ilə əlaqədar aşağıdakı məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

1. Türk dillərində ahəng qanunu haqqında. // ADU, Elmi xəbərlər. Bakı: – 2015, № 4, – səh. 44-49

2. Oğuz qrupu türk dillərində fonetik uyğunluq və yazı mədəniyyətinin formalaşması. // ADU, Dil və mədəniyyət. Respublika elmi-praktiki konfransın materialları (8-9 oktyabr) – Bakı: – 2015, – səh. 339-341

3. Azərbaycan və Türkmən dillərində saitlərin ahəngi. // İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. Axtarışlar (folklor, ədəbiyyat, dil, sənətsüənəslıq və tarix). Elmi toplu, cild 6, № 1, – Naxçıvan: – 2016, – səh. 126-131

4. Равновесие согласных в Азербайджанском и Турецком языках. // Висник. Днепропетровського Университету. Имени Альфреда Нобеля.. Филологични науки. Украины, – 2016, № 1, (11), – ст. 189-193

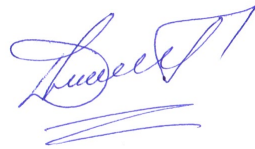
5. Azərbaycan və Qaqauz dillərində saitlərin struktur və nitq uyğunlaşması. /AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Tədqiqlər,

№ 1, – Bakı: – 2016, səh. 65-70

6. Türkmən dilində fonetik və qrafik normalaşma. // GDU, Elmi xəbərlər, Fundamental, humanitar və təbiət elmləri seriyası, № 1. – Gəncə: – 2017, – səh. 172-177

7. Oğuz qrupu türk dillərinin təsnifatı haqqında. // GDU, Gənc alimlərin III Beynəlxalq elmi konfransı, II hissə, (17-18 oktyabr) – Gəncə: – 2018, – səh. 252-256

8. Соответствие согласных звуков и норма. // «Advances in Science and Technology» XXV Международная научно-практическая конференция 15 декабря 2019 Научно-издательский центр «Актуальность. РФ» СБОРНИК СТАТЕЙ ЧАСТЬ II Moscow: –2019, –сəh. 51-53

Dissertasiyanın müdafiəsi 1 iyun 2021-ci il tarixində saat 13⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 aprel 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 29.04.2021

Kağız formatı: A5

Həcm: 38 318

Tiraj: 100